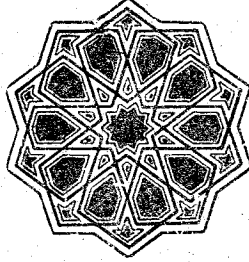

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXIII

KUR'AN'DA TA'RİD YOLUYLA ANLATIM

Doç. Dr. Şevki SAKA

Kur'an'ın, Yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda anlaşılabilmesi için İslam alimlerinin büyük gayret gösterdikleri inkâr edilemez. Gerek Tefsir ilmiyle, gerekse Tefsir ilminin konuları arasında değerlendirilen/ Ulumu'l-Kur'an/Kur'an ilimleriyle ilgili olarak pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlerden bazılarında konular, ihtisas niteliği derinliğinde ele alınmışken, bazılarında da çoğaltılarak, daha geniş bilgi verme yönü ön planda tutulmuştur.

Her ilim sahasında olduğu gibi, Kur'an bilimleri sahasında da ibtisasslaşmanın giderek önem kazandığı bilinen bir gerçektir. Kur'an'ın insanı etkileyen üslubu o kadar çeşitli söz sanatlarını¹ ve güzelliklerini içermektedir ki, bunların her biri başlıbaşına bir ihtisas konusu niteliğini taşımaktadır.

Biz de bu makalemizde Kur'an ilimleri alanına giren ve Kur'an'ın üslubu ile ilgili olarak "Kur'an'da Ta'rid Yoluyla Anlatım" başlıklı konuyu araştırmaya çalışacağız:

Kur'an, insanın akıl ve mantığına hitap ederken çok canlı ve etkili bir üslup kullanmaktadır. Akılla kavranabilen manalar, edebi sanatlar ve edebi söz incelikleriyle anlatılınca insan üzerinde daha kalıcı bir etki yapmaktadır. Akla hitap eden mücerred manaların algılanması zor ve yorucudur. Oysaki duyular yoluyla elde edilen bilgiler, insanın kafasına ve gönlüne daha kolay ve daha rahat yerleşmektedir².

İnsan yapısının psikolojik özelliklerinden biri de süslü ifadelerden ve sanatlı sözlerden hoşlanmış olmasıdır. Bunun için kitleleri etrafında

1 Kur'an üslubunda yer alan ve yüz civarında zikredilen bu edebi sanat türlerinden bazıları şunlardır: Teşbih, temsil, tevşih, istiare, kinaye, ta'rid, telvîh, tevriye, tecnis, tebdil, tetmim, tekmil, temkîn, tahyîr, tezyîl ve terdid gibi. (Ebu Bekr Muhammed b. Tayyip, İ'cazu'l-Kur'an, s. 100-137; Suyutî, el-İtkan, II. 86).

2 Fahrüddin er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, VIII. 129; İbni Kesir, Tefsiru'l-Kur'an'î'l-Azîm, IV. 52; Suyutî, el-İtkan, II. 135-136; Seyyid Kutup, Kur'an'da Edebi Tasvir, s. 51-52. (Çev. Süleyman Ateş)

toplayan hatipler, ilmî konuşan ve akla hitap eden kişiler değil, daha çok sanatlı sözler ve renkli tasvirlerle duyguya hitap eden kişilerdir³.

Kur'an, insanın duygusal yönünü de dikkate alarak, kendine has üslubu içinde sözü edilen bu edebi sanatlara büyük ölçüde yer vermektedir. Bunlar arasında "kinaye"nin bir bölümünü teşkil eden "Ta'rid"nin de Kur'an'ın üslubunda önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Zira bir meseleyi "Ta'rid" yoluyla anlatmanın söze ayrı bir canlılık ve etkinlik kazandırdığı bilinen bir husustur. Nitekim Abdulkahir el-Curcânî (Ö. 471/1078), Delailü'l-İ'caz adlı eserinde, kinayenin açık sözden daha güzel, Ta'rid'in ise daha etkili olduğunda herkesin ittifak ettiğini belirtmiştir.⁴ Şimdi Ta'rid'in tanımını yapmaya çalışalım:

a) Lügat yönünden Ta'rid تعريض arada عرض kökünden türeyen ve tef'îl kalıbında gelen bir mastardır. Açık sözün karşısı, yani kapalı söz anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen mi'râd معراض kelimesinin çoğulu olan me'ârid معارض ise, üstü kapalı sözler anlamında kullanılmaktadır⁵. Bunun için Kur'an'da çare anlamına gelen "Hile" kavramı yerinde kullanıldığı da görülmektedir.⁶ Ayrıca Ta'râid yoluyla anlatıma tevriye de denilmektedir⁷.

b) İstilah yönünden, konulduğu mananın dışında başka bir anlamda kullanıldığı siyaktan anlaşılabilir bir sözdür.⁸ Daha açık bir ifadeyle, bir sözü üstü kapalı biçimde imâ ile anlatmaya "Ta'rid" denir. Meselâ, hicret esnasında Hz. Ebubekr'in önünde gitmekte olan Hz. Peygamber'in kim olduğunu soran araplara Ebu Bekr'in: "Bu benim rehberimdir" şeklindeki cevabı, bir "Ta'rid"dir⁹.

3 Bu konuda Gustave Le Bon (1841-1931), Kitleler Psikolojisi adlı eserinde şöyle demektedir: "Kitleler üzerinde etkili olmak isteyen hatipler, daima onların duygularına hitap eder, hiçbir vakit akıl ve muhakemelerine başvurmazlar. Akıl ve mantık kanunlarının onlar üzerinde hiçbir pratik etkisi yoktur. (Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, s. 114. (Çev. Salaheddin Demirkan)

4 قد أجمع الجميع على أن الكناية أبلغ من الإقصاد والتعريض أوقع من التصريح. Abdulkahir el-Curcânî, Delâilü'l-İ'caz, s. 56.

5 Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tezbibu'l-Luga, I. 464; İbni Manzur, Lisânü'l-Arap, II, 743; Seyyid Muhammed Murteza ez-Zebidi, Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus, V. 49; et-Tahir Ahmed ez-Zavî, Tertibü'l-Kamusü'l-Muhî, III. 196.

6 Bkz. İbni Kayyim el-Cevziyye, İ'lamu'l-Muvakki'in, III. 245-251.

7 Tevriye: İki manaya gelen bir lafzın yakın manasını değil, uzak anlamını kasdetmektir. (Ez-Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, III. 445; Suyuti, el-Itkan, II. 86; Es-Seyyid Ahmed el-Haşimî, Cevahirü'l-Belağa, s. 362.

8 Seyyid Şerif el-Curcânî, et-Tarifât, s. 43; es-Seyyid Ahmed el-Haşimî, Cevahirü'l-Belağa, s. 350 (Manaları aynı, fakat lafızları biraz farklı olan tariflerden Cevahirü'l-Belağa'de geçen şu tarifî esas aldık: التعريض اصطلاحاً: هو أن يطلق الكلام ويشار به الى معنى آخر يفهم من السياق:

9 İbni Kayyim el-Cevziyye, İ'lamu'l-Muvakki'in, III. 246.

Burada Hz. Ebu Bekr'in: "Bu benim rehberimdir" sözü, iki anlama gelmektedir: Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in yolculuk sırasında kendisine yol gösterici olması; diğeri ise, ona dini rehber olmasıdır. Hz. Ebu Bekr bu manalardan ikincisini, yani Hz. Peygamber'in dini rehber oluşunu kastedmiş, fakat karşındakiler onu, yol gösteren bir kılavuz olarak anlamışlardır. Böylece Hz. Ebu Bekr iki anlama gelen bir sözü kullanarak "Ta'rid" yapmış ve müşriklerin tehlikesini savmıştır.

Bunun için "Üstü kapalı sözlerde yalandan sakınma vardır" ifadesi, çok meşhurdur.¹⁰

Öte yandan "Ta'rid" kavramı ile "Telvüh" kavramı arasında bazı ince farklara işaret edilmişse de¹¹, genelde ikisi de aynı anlamda kullanılmaktadır. Hatta "Ta'rid", "Telvih" diye de isimlendirilmiştir. Çünkü "Ta'rid" yoluyla konuşan, neyi kastedtiğini dinleyenlere işaretlerle anlatmak istemektedir.¹²

"Ta'rid" ve "Telvih"i bir maksadı, ne hakiki ne de mecazi manada konulan bir sözle karşı tarafa işaretlerle anlatmaktır, diye de tarif etmişlerdir.¹³

c) Tefsir terimi olarak Ta'rid:

Zamahşeri (Ö. 538/1143), Ta'rid'i şöyle tarif etmiştir: Konuşmada adı geçmeyen bir şeyi, açık olarak değil, ima ve işaret yoluyla üstü kapalı biçimde anlatmaktır.¹⁴

Fahrüddin er-Razi (Ö. 606/1209)'ye göre Ta'rid; Konuşanın hem gayesine, hem de gayesinin dışında başka bir manaya ihtimali olan fakat gaye tarafı ağır basan bir sözdür. Mesela, fakir bir kimsenin zengin bir adamın yanına gelip: *جئتك لأسلم عليك ولأنظر الى وجهك الكريم*. "Size selam vermek ve hal-hatır sormak için geldim" demesi bir "Ta'rid" dir.¹⁵ Burada fakir olan kişinin asıl maksadı, zengin olan adamdan bir şey istemektir. Fakat bu isteğini ona açıktan açığa değil, üstü kapalı biçimde "Size selam vermek ve hal-hatır sormak için geldim" diyerek

10 ez-Zamahşeri, Esasu'l-Belağa, II, 61. وان في المعارض لمدوحة عن الكذب .

11 والتعريض في الاصل امالة الكلام عن منهجه الى عرض منه، وهو الجانب ويقابله التصريح .
أن تفهم المخاطب ما تريد بضرب من الاشارة، والتلويح يحتمله الكلام على بعد بمعونة القرينة.
(Muhammed Reşid Rıza, Tefsiru'l-Menar, II. 426.)

12 ويسمى التلويح، لأن المتكلم يلوح منه للسامع ما يريد.

Ez-Zamahşeri, el-Keşşaf, I. 373; ez-Zerkeşi, el-Burhan, II. 311; es-Suyuti, el-Itkan, II. 50.

13 Kâdi Beydâvi, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, I. 164.

14 Zamahşeri, el-Keşşaf, I. 373.

15 Fahrüddin er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, II. 279.

ifade etmektedir. Bir kimsenin maksadını böyle üstü kapalı biçimde anlatması, açık bir şekilde ifade etmesinden daha anlamlı ve daha etkili olduğundan, günlük konuşmalarda bile sık sık baş vurulan bir yoldur.

Belağat ilminin dallarından biri olan "Ta'rid"ı müfessirler birbirine yakın ifadelerle tarif etmişlerdir.¹⁶ Bu tarifler arasudda hernekadar lafız yönünden bazı farklılıklar görülmekte ise de, anlam yönünden tarifler arasında pek de bir fark mevcut değildir. Şimdi "Ta'rid"ın Kur'an'da ne anlama geldiğini görelim:

"Ta'rid" kelimesi Kur'an'da yalnız bir yerde *ولاجتاج عليكم فيما عرضتم به من خطبة النساء أو اكنتم في أنفسكم* ayetinde geçmektedir. Burada tef'il (تفعيل) kalıbında mazi fiil şeklinde kullanılan *arradtüm* (عرضتم) kelimesinin anlamı, bir sözü üstü kapalı biçimde anlatmaktır. Ayetin meali şöyledir:

"(İddet bekleyen) kadınlara, evlenme isteyinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizden, yahut içinizde tutmanızdan dolayı size bir günah yoktur."¹⁷

Görüldüğü üzere, Yüce Allah bu ayet ile kocası ölen bir kadın iddette iken onunla evlenmek isteyen kişinin evlenme teklifinde bulunmasına müsaade etmiştir. Ancak böyle bir teklifin "Ta'rid" yoluyla, yani üstü kapalı biçimde yapılması gerekmektedir. Mesela bir kimsenin, kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen bir kadına: "Ben salih bir kadın arıyorum, şu şu nitelikleri taşıyan bir kadınla evlenmek istiyorum, Allah size ahayırlı bir kısmet versin" veya kendi özelliklerinden bahsederek, evlenmek istediğini karşı tarafa üstü kapalı bir şekilde anlatmasıdır.¹⁸

16 Taberi (Ö. 310/922) ye göre Ta'rid:

فهو ما كان من لحن الكلام الذى يفهم به السامع الفهم ما يفهم بصريحه.
(Taberi, Tefsir, II. 322.)

Er-Rağıb el-İsfahânî (Ö. 565/1169)'ye göre:

والتعريض: كلام له وجهان من صدق وكذب، أو ظاهر وباطن.
(Er-Rağıb el-İsfahânî, el-Müfredat, s. 495.)

Ebu'l-Fereç el-Cevzi'ye (Ö. 597/1200) göre:

والتعريض: الإيحاء والتلويح من غير كشف فهو إشارة بالكلام الى ما ليس له فى الكلام ذكر.
(Ebu'l-Fereç el-Cevzi, Zadü'l-Mesir, I. 276.)

Kurtubî (Ö. 671/1272)'ye göre: وهو أفهام المعنى بالشئ المحتمل له والتعريض: ضد التصريح، وهو جازبه كأنه يحوم به على الشئ ولا يظهره.
(Kurtubî, el-Cami'u li Ahkâmî'l-Kur'an, III. 188.)

17 El-Bakara: 235.

18 Taberi, Tefsir, II. 320-321; el-Cassus, Ahkâmü'l-Kur'an, II. 128; Ebu'l-Fereç el-Cevzi, Zadü'l-Mesir, I. 276; Kadı Beydavî, Envaru't-Tenzil, I. 164. Âlusî, Ruhü'l-Meânî, II. 150-151.

Nitekim Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin iddet beklemekte olan Sekîne b. Hanzale'ye giderek ona şöyle demişti: "Benim Hz. Peygamber'e, Ali'ye yakınlığımı ve araplar arasındaki mevkimini biliyorsun" Bunun üzerine Hanzale: "Ey Ebu Cafer, Allah seni affetsin. Sen kendisinden ilim öğrenilen bir kişisin, iddetim dolmadan beni mi istiyorsun?" demiş ve Ebu Cafer de: "Ben sana ancak Hz. Peygamber'e yakınlığımı anlattım" diyerek karşılık vermiştir.¹⁹

İşte, kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen bir kadına doğrudan doğruya evlenme teklifinde bulunmak yasaklanmış, ancak "Ta'rid" yoluyla, yani üstü kapalı biçimde evlenme isteğinin belirlenmesinde ise, bir sakınca olmadığı bu ayet ile açıklanmıştır. Bu da gösteriyor ki Kur'an, bir meseleyi "Ta'rid" yoluyla anlatmaya müsaade etmiş bulunmaktadır.

Ancak bir hakkı ortadan kaldırma, yahut farzlardan kurtulma veya haram olan bir şeyi helal yapmaya çalışma gibi hususlarda ise müsaade etmemiştir.²⁰ Diğer bir ifadeyle bir sözün açıkça söylenmesinin gerekli olduğu yerlerde "Ta'rid" yapmak haramdır. Çünkü burada bir hakkın gizlenmesi ve karşı tarafın aldatılması sözkonusudur. Meselâ, alış-verişte, şahitlik ve fetva verme gibi konularda üstü kapalı söz söylemek doğru değildir.²¹

Öte yandan bir hakkı ortaya çıkarmak veya bir kötülüğü savmak için, bir sözü üstü kapalı biçimde söylemekte bir sakınca yoktur. Hatta böyle bir durumda "Ta'rid" yapmak vaciptir.²² Mesela bir insanın malına veya canına saldırmak isteyen bir kimseye karşı bu yola başvurulması gereklidir. Nitekim bir bayram günü put-perestler İbrahim a.s.'ı da bayram yerine götürmek istemişlerdi. Fakat Hz. İbrahim, . فنظر نظرة في النجوم فقال انى سقيم. ayetinin de belirttiği gibi, dikkatlice yıldızlara baktı ve "Ben hastayım"²³ diyerek oraya gitmedi.

Burada İbrahim a.s. "Ben hastayım" sözüyle fiziki bir hastalığı değil, her an ölümle karşı karşıya bulunan bir insanın aciz ve hasta sayılabileceğini ifade etmiştir. Böylece "Ta'rid" yoluyla put-perestleri başından savmış ve onların putlarını kırma imkânı bulmuştur.²⁴

Bu örnekler de gösteriyor ki Kur'an, çeşitli sebeplerden dolayı "Ta'rid" üslubunu da kullanmaktadır.

19 Taberi, Tefsir, II. 322; Kurtubi, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an, III. 188-189.

20 İbni Kayyım el-Cevziyye, l'lamu'l-Muvakkı'in, III. 247.

21 Bkz. a.y.

22 A.y.

23 Es-Saffât: 88-89.

24 Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 344; Kurtubi, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an, XV. 93.

Her ne kadar müfessirler, "Ta'rid" ile "Kinaye arasında bazı nüanslara işaret etmişlerse de²⁵ genel olarak Ta'rid, Kinaye'nin bir bölümü şeklinde değerlendirilmektedir.²⁶ Bunun için Kur'an'daki çeşitli "Ta'rid" örneklerine geçmeden önce, Kinaye üzerinde biraz durmak istiyoruz. Beyan alimleri, fesahatt ve belâğat türlerinden biri olan "Kinaye"yi şöyle tanımlamışlardır:

Kinaye, herhangi bir manayı kendisi için konulmuş bir lafızla değil, o manaya gelen başka bir lafızla ifade etmektir.²⁷ Mesela, bir kimse hakkında طویل النجاد "kılıcının kayısı uzun" denilmesi, boyunun uzunluğunu; كثير الرماد "külü çok" denilmesi de misafirperverliğini ifade etmektedir.

Kinaye'nin hakikat veya mecaz oluşu üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "Kinaye"nin mecaz olduğunu, bazıları da mecaz olmadığını söylemişlerdir. Ancak "Kinaye"nin mecaz olmadığı bir gerçektir. Çünkü "Kinaye"ne bir lafız hem kendi manasında kullanılmakta, hem de başka bir manaya gelmektedir. Mecazda ise lafız, yalnız konulduğu mananın dışında başka bir manada kullanılmaktadır.²⁸

Öte yandan Kur'an'da "Kinaye"nin varlığı hususunda da ihtilaf edilmiştir.²⁹ Kur'an'da mecazın olmadığını söyleyenler, "Kinaye"nin de olmadığını söylemişlerdir. Ancak cumhur, Kur'an'da mecazın varlığını kabul ettiği gibi, "Kinaye"nin varlığını da kabul etmiştir.³⁰

"Kinaye" Kur'an'da pek çok yerde geçmektedir. Bir meseleyi "Kinaye" yoluyla anlatmak, açık bir sözle anlatmaktan daha etkilidir.

25 Zamahşeri, "Kinaye" ile "Ta'rid" in ayrı ayrı tariflerini yaparak bu farkı göstermeğe çalışmıştır. Ona göre "Kinaye", bir anlamı kendisi için konulmayan bir lafızla ifade etmektir. "Ta'rid" ise, konuşulan bir sözle başka bir anlamı kasetmektedir. (Zamahşeri, el-Keşşaf, I. 372-373.)

İbnü'l-Esir'de "Kinaye"yi, hakikat ve mecaz arasındaki ilişkiiden dolayı, her ikisine de ihtimali olan bir manaya gelen; "Ta'rid" ise, konulduğu mana itibariyle hakikat ve mecaza ihtimali olmayan bir lafız olarak tarif etmiştir. (Suyuti, el-İtkan, II. 50).

26 وتقسيم الكتابة أيضا بعبارة الوسائط (اللوامظ) والسياق الى أربعة أقسام: تمريض وتلويح ورمز وإيماء. (Cevahiru'l-Belağa, s. 350)

27 Abdü'l-Kabir el-Curcani Delâilu'l-I' caz, s. 53; Kadı Beydavi, I. 164; Zrekeşi el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 301; Suyuti el-İtkan, II. 48.

28 Zrekeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 301.

29 A.y.

30 Bkz. A.y. Ayrıca Mecaz ve Kinaye'nin varlığını kabul etmeyenlere karşı Suyuti şöyle demektedir: "Şayet Kur'an'dan mecaz kaldırılmış olsa, güzelliğinin bir kısmı da gitmiş olur. Belâğat alimleri mecazın hakıktan daha belîğ olduğunu ifade etmişlerdir. Eğer Kur'an'da mecazın bulunmayışı gerekli olsaydı, onda hazif, te'kid ve kıssaların tekrarı ile diğer hususların da bulunmaması gerekirdi." (Suyuti, el-İtkan, II. 37.)

Sembol ve işaretlerle anlatmanın en güzel şekli "Kinaye"dir.³¹ Kur'an'da "Kinaye" yapmayı gerektiren sebepler genel olarak şöyle izah edilmektedir:

a) *Allah'ın gücünün büyüklüğüne dikkatleri çekmek :*

"Sizi tek bir nefisten yaratan O'dur."³² هو الذى خلقكم من نفس واحدة. ayetinde geçen (من نفس واحدة) kelimeleri, Hz. Adem'den kinayedir. Burada insanları tek bir nefisten yaratan Yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğü, kinaye yoluyla insanlara anlatılmak istenmektedir.³³

b- *Bir anlami daha güzel sözle ifade etmek :*

"Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu var, benim ise bir tek koyunum vardır."³⁴ ان هذا أخى له تسع وتسعون نعجة ولى نعجة واحدة. ayetindeki na'ce (نعجة) kelimesi kadından kinayedir. Toplum içinde kadınları isimleriyle değil, aynı manaya gelen başka sözlerle zikretmek daha anlamlı ve daha güzeldir. Bundan dolayı Kur'an'da Hz. Meryem'den başka hiç bir kadının ismi zikredilmemiştir. Hz. Meryem'in isminin anılması iee, şu sebebe dayanmaktadır: Hıristiyanlar Hz. Meryem'in ilah oluşu hakkında ileri geri söz edince, Cenab-ı Hak'da onu adıyla anarak hıristiyanların iddia ettikleri gibi bir ilah olmadığını açıklamıştır.³⁵

Ayrıca sözü güzelleştirmek için, *كانهن بيض .كنون* "Sanki onlar saklı yumurta gibidirler."³⁶ ayetinde olduğu gibi, (بيض) kelimesi hür kadınlardan kinayedir. Böylece beyd (بيض) kelimesi ile hür kadınların anılması, söze canlılık ve güzellik kazandırmaktadır.³⁷

c- *Açık ifadenin hoş olmadığı yerlerde, anlami kinaye yoluyla belirtmek :*

Mesela, cinsi münasebet yerine, *ملازمة* (dokunma), *مباشرة* (birleşme), *افضاء* (içli dışlı olma), *الغشيان* (örtme), *مراودة* (cinsel arzu), *لباس* (elbise) ve *حرث* (tarla) gibi kelimeler kinaye olarak zikredilmişlerdir.³⁸

31 Suyuti, el-Itkan, II. 48; Subhi Salih, Mebahis, s. 330.

32 El-A'raf: 189.

33 İbni Kesir, Tefsir, I. 448; Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 301; Suyuti, el-Itkan, II. 48-49.

34 Sâd: 23

35 Bkz. Suyuti, el-Itkan, II. 49.

36 Es-Sâffât: 49.

37 Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 307.

38 Bkz. Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 303-304; Suyuti, el-Itkan, II. 49; Subhi Salih, Mebahis, s. 330.

e- *Sözle mübalağalı bir anlam kazandırmak :*

وقالت اليهوديد الله مغلوله “Yahudiler, Allah’ın eli bağlıdır, dediler.”³⁹ Burada مغلوله kelimesi, cimrilikten kinayedir. Yahudiler bu sözleriyle Yüce Allah’a cimrilik isnad etmişlerdir. Bütün noksanlıktan uzak olan Cenab-ı Hak, aynı ayetin devamındaki بل يدها ميسوطان “Hayır O’nun iki eli de açıktır” ifadesiyle cimriliği şiddetle reddetmektedir. Bu söz de cömertlikten kinayedir ve bununla Yüce Allah’ın çok cömert olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰

e- *Bir sözü daha etkili duruma getirmek :*

“Süs içinde yetiştirilip mücadele edemeyecek olan mı?”⁴¹ ayetiyle de kadınlardan kinaye yapılmaktadır. Bu ifade yerine eğer kadın lafzı kullanılmış olsaydı, söz bu kadar etkili olmazdı. Bununla da meleklerle isnad edilen dişilik ve Allah’ın kızlarıdır, şeklindeki iddialar reddedilmektedir.⁴²

Bütün bu örnekler, Kur’an’da “Kinaye”nin var olduğunu göstermekte, dolayısıyla “Kinaye”nin bir bölümünü oluşturan “Ta’rid”in de varlığını ispat etmektedirler. Şimdi konumuzun esasını teşkil eden “Ta’rid”in Kur’an’da nasıl kullanıldığını ve ne gibi faydalar sağladığını açıklamaya çalışalım. Kur’an’da “Ta’rid” örneklerini başlıca üç katedride toplamak mümkündür:

a) Söz, konuşan kimse vasıtasıyla ikinci şahsa anlatılmak istenmektedir: ومالي لأعبد الذى فطرني وإليه ترجعون “Beni yaratana niçin kulluk etmiyeyim? Oysaki siz O’na döndürüleceksiniz.”⁴³ Bu ayette geçen “Beni yaratana niçin kulluk etmiyeyim?” sözü ile karşı tarafa “Ta’rid” yapılmakta ve “Niçin sizi yaratana ibadet etmiyorsunuz?” demek istenmektedir. Çünkü ayetin sonundaki “O’na döndürüleceksiniz” ifadesi, burada “Ta’rid” yoluyla bir anlatımın varlığını göstermektedir. Eğer “Ta’rid” yoluyla bir anlatım olmasaydı ayetin sonu, وإليه أرجع “O’na döneceğim” şeklinde olurdu.⁴⁴

39 El-Maide: 64.

40 Taberi, Tefsir, VI. 193-194; Ebu’l-Fereç el-Cevzi, Zadü’l-Mesir, II. 392-393; Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an, II. 308.; Subhî Salih, Mebahis, s. 331.

41 Ez-Zuhuf: 18.

42 İbni Kesir, Tefsir, IV. 125; Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an, II. 307-308; Suyuti, el- İtkan, II. 49.

43 Yasın: 22

44 Bu ayette olduğu gibi takip eden diğer üç ayette de aynı üslubun tekrarlandığı görülmektedir. Mesela, “Allah’tan başkasını tanrılar edinir miyim?” ayetiyle “Ta’rid” yapılmakta ve karşı tarafa “Siz Allah’tan başkasını tanrılar mı ediniyorsunuz?” anlamını vurgulamaktadır. (Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an, II. 313.

Ta'rîd yoluyla anlatımın inceliği ve etkinliği bu örnekte apaçık görülmektedir. Zira söz, çğer nasihat edilmesi istenen kişilere, "Ta'rîd" yoluyla değil de doğrudan doğruya yöneltmiş olsaydı bu ifade onları rahatsız ve rencide edebilirdi. Fakat burada ise konuşan kişi, karşısındakine değil sanki kendine nasihat etmektedir. Oysaki asıl gayesi, karşısındakine öğüt vermektir. Bu tarzdaki nazik ve ince ifadeyle hem muhatap rencide edilmekten kaçınılmakta, hem de anlatılmak istenen hususun daha rahat kabul görmesi hedeflenmektedir.⁴⁵ Ayrıca bu tür bir yaklaşımla nasihatta bulunan kişinin olgün, mütevazî ve güzel ahlak sahibii olduğuna da işaret edilmektedir.⁴⁶

Aynı konuda başka bir örnek de şudur:

وإنا أوأياكم لعللى هدى أو فى ضلال مبین
"Doğru yolda veya apaçık bir sapıklıkta olan ya biziz, ya da sizsiniz."⁴⁷

Bu ayetle de "Ta'rîd" yoluyla karşı tarafa bir mesaj verilmek istenmektedir.⁴⁸ Eğer "Ta'rîd" yapılmayıp direkt olarak karşı tarafa hitap edilmiş olsaydı, ayetin anlamı şöyle olurdu: "Gerçekten doğru olan biziz, sapık yolda olan da sizsiniz" Çünkü Hz. Peygamber'in sapık yolda olması sözkonusu olamaz⁴⁹. Ancak karşı tarafın sapık yolda olduğu onlara doğrudan doğruya söylenmeyip, "ya biz, yahut siz" şeklinde müşterek bir nokta oluşturularak, belli nezaket kuralları içinde, gayet yumuşak bir üslupla anlatılmıştır. Bununla da amaçlanan husus, karşı tarafı rahatsız edip kızdırmadan, istenilen mesajı vermektir. Bunun için "Ta'rîd"a, el-Hıtap el-Munsıf (İnsafılı Hitap) diye de isim verilmiştir. Çünkü bu tür bir hitap karşısında kalan kişi, düşünüp kendi kendine bazı sorular soracak ve hakkı teslim etmek zorunda kalacaktır.⁵⁰

Diğer bir ayette de bu üslup biraz daha yumuşak bir şekilde şöyle tekrar edilmektedir: قل لاتستلون عما آجرمتا ولانستل عما تعملون

"De ki, işlediğimiz suçlardan siz sorumlu değilsiniz, sizin yaptıklarınızdan da biz sorumlu değiliz."⁵¹

Görüldüğü gibi, yukarıdaki ayette iki taraftan birinin sapıklık içinde olduğu belirtilmişken, bu ayette suç karşı tarafa değil, bizzat konuşa-

45 Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 319; Kadı Beydaâvî, Envaru't-Tenzil, II. 309

46 Bkz. Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 313.

47 Sebe': 24.

48 Bkz. Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 289; Âlusi, Ruhul-Meânî, XXII. 140.

49 Bkz. Taberi, Tefsir, XXII. 64-65; Kurtubî, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an, XIV, 298-299.

50 Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 289; Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II.313-314.

51 Sebe': 25.

na isnad edilmiştir.⁵² Şayet “Ta’rîd” yapılmayıp açık bir ifade kullanılmış olsaydı ayetin anlamı: “Bizim yaptıklarımızdan siz sorumlu değilsiniz, sizin suçlarınızdan da biz sorumlu değiliz şeklinde olurdu.⁵³ Fakat burada karşı tarafın suçlu olduğu bilindiği halde, onlara “işlediğiniz suçlardan sorumlu değiliz” denmeyip, “yaptığınız işlerden sorumlu değiliz” demek suretiyle çok ince ve düşündürücü bir ifade kullanılmıştır. Bu tarz bir yaklaşımla ilk önce karşı tarafın düşünmesine engel olan kızgınlık bertaraf edilmiş ve sert hava yumuşatılarak bir düşünme ortamı sağlanmıştır.⁵⁴

Eğer insan işlemiş olduğu suçla anılır ve onunla itham edilirse, hemen kızıp öfkelenir ve düşünme fırsatı bulamadan karşı tarafla tartışmaya girer. İşte Kur’an, müsbet bir netice elde edebilmek için, “Ta’rîd” yoluyla bu ince ve yumuşak üslubu yer yer tekrarlayarak insanları düşünmeğe teşvik etmektedir.

b) Muhatap vasıtasıyla üçüncü şahıs kastedilmektedir: Meselâ, Cennab-ı Hak bütün peygamberlerine hitap ederek, onların şahsında ümetlerini kastedmektedir.

ولقد اوحى اليك والى الذين من قبلك لئن اشركت ليجعلن عملك وتكونن من الخاسرين

“Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Andolsun eğer Allah’a ortak koşarsan, amelin boşa çıkar ve zarara uğrayanlardan olursun.”⁵⁵ Bu Ayet ile doğrudan doğruya Hz. Peygamber’e hitap edilmekte ise de, asıl kastedilen başkalarıdır. Çünkü Hz. Peygamber’in Allah’a ortak tanınması sözkonusu olamaz.⁵⁶ Burada da üstü kapalı biçimde yani, “Ta’rîd” yoluyla muhataplar uyarılmak istenmektedir. Asıl hedef, insanları düşünmeğe sevk etmek ve onların gerçekleri görmelerini sağlamaktır.

Aynı üslubun başka bir ayette de şöyle tekrar edildiği görülmektedir: “Size açık açık deliller geldikten sonra yine haktan kayarsanız”⁵⁷ Bu ayette geçen زلتم ifadesiyle Hz. Peygambere ve müminlere hitap edilmektedir. Ancak bundan Hz. Pey-

هذا أبلغ في الانصاف حيث عبر عن الهفوات التي لا تخلو عنها مؤمن بما يعبر به عن العظام واستند الى النفس و عن العظام من الكفر ونحوه بما يعبر به عن الهفوات واستند للمخاطبين وزيادة على ذلك أنه ذكر الاجرام المنسوب الى النفس الماضي الدلالة على التحقق وعن العمل المنسوب الى الخصم

(Âlusi, Ruhu'l-Meâni, XXII.141)

53 Zamahşeri, el-Keşşaf, III, 289; Kadı Beydavi, Envaru't-Tenzil, II, 290.

54 Bkz. Fahrüddin er-Razî, Mefatihuel-Cayb, VII, 17.

55 Ez-Zümer: 65.

56 Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kuran, II, 312; Suyut, el-İtkan, II.50.

57 El-Bakara: 209.

gamber ve inananlar değil, "Ta'rid" yoluyla kitap ehli kastedilmektedir. Çünkü sözü edilen zelle Hz. Peygamber ve müminlerden değil, kitap ehlinde sadır olmuştur.⁵⁸

Ancak bazı müfessirler, bu ayet-i kerimenin muhatabının Hz. Peygamber ve müminler olabileceğini söylemişlerdir. Zira bir şeyin var olabileceğini farz etmek, mutlak olarak onun meydana gelmesini gerektirmez. O farz edilen şey, imkân dahilinde olabileceği gibi, imkânsız da olabilir.⁵⁹

Bu ayetlerde olduğu gibi, muhatap vasıtasıyla üçüncü şahsa hitap eden pek çok ayet vardır. Bunların hepsine burada yer vermek mümkün değildir. Biz bunlardan iki örnek daha vermekle yetinmiş olacağız: *ياأيها النبي اتق الله ولا تطع الكافرين والمنافقين* "Ey peygamber, Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara itaat etme."⁶⁰

Burada her ne kadar Hz. Peygamber'e hitap edilmekte ise de, onun şahsında bütün ümmeti kastedilmektedir.⁶¹ Çünkü Hz. Peygamber gerektiği gibi Allah'tan korkmaktadır. Hatta insanların Allah'tan en çok korkanı odur. Bunun için Hz. Peygamberin kâfirlere ve münafıklara itaat etmesi düşünülemez. Ta'rid yoluyla bildirilmek istenen husus, müminlerin Allah'tan korkmaları, kâfirlere ve münafıklara itaat etmeleridir.⁶²

فإن كنت في شك ما أنزلنا إليك.

"Eğer sana indirdiğimiz kitaptan şüphe ediyorsan..."⁶³ ayetiyle de, Kur'an'dan şüphe eden inkârcılara "Ta'rid" yoluyla gerçekler anlatılmak istenmektedir. Çünkü Hz. Peygamberin kendisine inen Kur'an'dan şüphe etmesi sözkonusu değildir.⁶⁴

c) Söz, üçüncü şahıs vasıtasıyla muhataplara anlatılmak istenmektedir: Bu konuda da pek çok ayet-i kerime vardır. Şimdi bunlardan değişik örnekler üzerinde duralım:

بل فعمله كبيرهم هذا فاستلوهم إن كانوا ينطقون. "İbrahim a.s.: Hayır onu şu bü yükleri yapmıştır; konuşabiliyorlarsa onlara sorun, dedi."⁶⁵

58 Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 312.

59 Bkz. A.y.

60 El-Ahzab: 1.

61 Ebu'l-Fereç el-Cevzi, Zadi'l-Mesir, VI. 318; Suyuti, el-Itkan, II. 37.

62 Bkz. Suyuti, el-Itkan, II. 37.

63 Yunus: 94.

64 Bkz. Âlusi, Ruhul-Meâni, XI. 189.

65 El-Enbiya: 63.

İbrahim a.s.ın puta tapanlarla alay ederek, “onlara sorun” demesindeki gayesi, büyük putun herhangi bir şey yapmaktan aciz olduğunu, dolayısıyla onların yanlış yolda olduklarını kendilerine göstermektir. Yoksa Hz. İbrahim هذا كبرهم “onu şu büyükleri yapmıştır” sözüyle, bu işi gerçekten büyük putun yaptığını kasetmiş değildir. Burada İbrahim a.s. kavminin yanlış yolda olduğunu onlara açıktan acığa söylemeyip, dolaylı bir şekilde yani “Ta’rîd” yoluyla anlatmıştır.⁶⁶ Bundaki asıl amacı da muhatapları düşünmeğe, sevkettir. Çünkü bir meselenin “Ta’rîd” yoluyla anlatılmasında ayrı bir incelik vardır. Yani sözü açık olarak söylemekten daha etkili ve daha düşündürücüdür. Bunun için araplar “Ta’rîd” üslubunu çok kullanmaktadırlar.⁶⁷

Bu konuda başka bir misal de şu ayet-i kerimeyi gösterebiliriz: “De ki, eğer iddia ettiğiniz gibi, Rahman’ın bir çocuğu olsaydı, sizden önce ona inanan ben olurum.”⁶⁸ Bu ayette geçen إن şart edatı olarak değerlendirilirse, “Ta’rîd” yoluyla bir anlatım şekli ortaya çıkmaktadır. Zira, “Rahman’ın bir çocuğu olsaydı, sizden önce ona inanan ben olurum” ifadesiyle, karşı tarafa Allah’ın çocuğunun olmadığı anlatılmak istenmektedir.⁶⁹

Fakat bu anlatış, doğrudan doğruya “Allah’ın çocuğu yoktur; O, çocuk yapmaktan münezzektir” şeklinde değil, “Ta’rîd” yoluyla yapılmaktadır. Tabiatıyla burada söz, meseleyi direkt olarak anlatmaktan daha da uzamış olmaktadır. Bunun da gayesi, Yüce Allah’ın çocuğunun olmadığını kuvvetle vurgulamaktır.⁷⁰

Eğer yukarıdaki ayette geçen in انـma لـ anlamında alınır, o zaman ayetin manası: “Rahman’ın çocuğu yoktur, O’nun çocuğunun olmadığını, Mekke ehlinde ilk tasdik eden benim.”⁷¹ şeklindedir.

Görülüyor ki, insanları ikna etme hususunda sözün daha etkili ve daha düşündürücü olabilmesi için, “Ta’rîd” yoluyla bir anlatım şekli tercih edilmiştir. Bunun yanında gerçekleri göremeyen inatçı ve katı kalpli kimselerin kınanmasında da yine aynı üslubun kullanıldığına sık sık rastlamak mümkündür. Şimdi bu hususa da ayetlerden birkaç örnek

66 Ebu’l-Fereç el-Cevzi, Zadü’l-Mesir, V. 360; Kurtubî, el-Cami’u li Ahkâm’il-Kur’an, XI, 300; Zerkeşî, el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an, II. 311.

67 Bkz. Ebu’l-Fereç el-Cevzi, Zadü’l-Mesir, V. 360.

68 Ez-Zuhuf: 81.

69 Bkz. İbni Kesir, Tefsir, IV. 136.

70 وهذا كلام وارد على سبيل الفرض والتمثيل لغرض وهو المبالغة في نفي الولد والاطناب فيه. (Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 497.)

71 Bkz. Kurtubî, el-Cami’u li Ahkâm’il-Kur’an, XVI. 119.

vermek suretiyle makalemizi noktalamak istiyoruz: إنما تنذر الذين يخشون ربهم بالغيب وأقاموا الصلوة.

“Sen ancak görmeden Rabbinden korkanları ve namaz kılanları uyarırsın.”⁷²

Burada Allah'tan korkmayanların “Ta’rîd” yoluyla kınandıkları görülmektedir. İnkârcular aşırı inatlarından dolayı söylenen sözü duymamakta ve anlamamaktadırlar. Sanki onlar gören göz, işiten kulak ve duyan kalpten mahrum kalmışlardır. Böyle olunca onları uyarmakla uyarmamak arasında bir fark yoktur. Sözü edilen ayetle de anlatılmak istenen budur. Fakat bu husus onlara açıktan açığa söylenmeyip “Ta’rîd” yoluyla, (Sen ancak Rabbinden korkanları uyarırsın, sözüyle) “Allah’tan korkmayanları uyarman mümkün değildir” demek istenmektedir.⁷³

Böylece muhataplar üzerinde daha derin bir etki yaparak, onların akıllarını kullanmalarına ve düşünüp gerçekleri görmelerine çalışılmaktadır.

Öte yandan gerçekleri ancak akıl sahiplerinin görebileceği vurgulanan başka bir ayette de aynı üslubun kullanıldığı görülmektedir: إنما يتذكر أولو الألباب “Ancak akıl sahipleri ibret alır.”⁷⁴ Bu ayette ibret almayanların akılsız oldukları, “Ta’rîd” yoluyla ifade edilmektedir. Dikkat edilirse burada ibret almayanlardan doğrudan doğruya söz edilmemiştir. Ancak akıl sahiplerinin ibret alacağı açıklanmak suretiyle, ibret almayanların akılsızlığı ortaya konulmaktadır. Çünkü onlar, nefsi arzularının kendilerine galip gelmesi sebebiyle düşünüp ibret alamamakta, dolayısıyla akılsız bir varlık durumuna düşmektedirler.⁷⁵

İşte, inkârcuların “Ta’rîd” yoluyla kınanmaları, açıktan açığa kınanmalarından daha etkili olduğundan ayetlerde bu tür anlatım tarzına sık sık rastlanmaktadır. Bazan da “Ta’rîd” yoluyla yapılan övgü ve kınamanın aynı ayette yer aldığı görülmektedir: Mesela, وكرهوا أن يجاهدوا بأموالهم وأنفسهم في سبيل الله وقالوا لا تنفروا في الحرقل نار جهنم أشد حرا.

“Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar: Sıcakta sefere çıkmayın dediler. De ki, Cehennem ateşi daha sıcaktır.”⁷⁶ ayetinde canları ve mallarıyla Allah yolunda savaşmayı, evlerinde

72 Fâtır: 18.

73 Zamahşeri, el-Keşşaf, III. 305; Fahrüddin er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, VII. 38.

74 Er-TR'ad: 19.

75 Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, II. 314; Suyuti, el-Itkan, II. 50.

76 Et-Tevbe: 81.

oturmaya tercih eden ve Allah'ın rızasını kazanmak için büyük çilelere katlanan müminler, Ta'rid yoluyla övülmektedirler. Oysaki münafıklar, Allah yolunda savaşa çıkmaktan hoşlanmıyorlardı. Çünkü müminleri savaşa teşvik eden iman ve inanç onlarda yoktu.⁷⁷

Diğer taraftan aynı ayetin devamında sıcaklığı bahane ederek savaştan geri kalan münafıkların cezalandırılacakları yine Ta'rid yoluyla anlatılmaktadır. Sözü edilen ayette Cehennem ateşinin daha şiddetli olduğu belirtilmekle birlikte, asıl anlatılmak istenen gerçek, dünyanın geçici sıcaklığını bahane ederek savaştan geri kalanların, harareti daha şiddetli olan Cehennem ateşine girecekleri hususudur.⁷⁸

Demek oluyor ki, asıl gayesi insanları irşad etmek olan Kur'an, en etkili anlatım yollarından biri olan "Ta'rid"a geniş ölçüde yer vermektedir.

SONUÇ

Kur'an'ı iyi anlayabilmek için onun gayesini, dilini ve üslubunu çok iyi bilmek lazımdır. Kur'an'ın üslubunun başka eserlerin üslubundan çok farklı olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kur'an, insanın akıl ve mantığına hitap ederken, onun duygusal yönünü de ihmal etmez. Bunun için Kur'an, getirmiş olduğu gerçekleri çok canlı ve etkili bir üslupla insanlara sunmaktadır. Edebi söz ve sanatların bütün inceliklerini içeren Kur'an, bunlar arasında "Ta'rid"a da geniş ölçüde yer vermektedir. Zira bir meselenin "Ta'rid" yoluyla anlatılmasının, açık bir şekilde anlatılmasından daha etkili olduğu, gerek dilciler, gerekse müfessirler tarafından belirtilmiştir.

Mesela, putperestlerin İbrahim (a.s.)'a: "Putları esen mi kırdın?" şeklindeki sorularına karşılık onun: "Hayır, onu şu büyükleri yapmıştır" diye cevap vermesi, bir "Ta'rid" dir.

Burada Hz. İbrahim: "Onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" ifadesiyle putperestleri düşünmeğe sevk etmek istemiştir. Nitekim ayet-i kesimenin de belirttiği gibi; "Bir ara kendi kendilerine, hakikaten siz haksızsınız"⁷⁹ demeleri, az da olsa İbrahim (as.)'ın onları düşünmeğe sevkettiğini, dolayısıyla her şeyden aciz olan putların tanrı olamayacaklarını, onlara anlattığını göstermektedir. Eğer yanlış yolda olduklarını onlara, "Ta'rid" yoluyla değil de doğrudan

77 Zamahşeri, el-Keşşaf, II. 205; Kâdi, Beydâvi, I. 514.

78 Kâdi, Beydâvi, I. 514; Subhi Salih, Mebahis, s. 332.

79 El-Enbiyâ: 64.

doğruya söylemiş olsaydı, hiçbir şey düşünmeden hemen üzerine saldı-
rıp onu öldürmeğe çalışırlardı.

İşte, bir sözü Ta'rid yoluyla anlatmanın onu açıktan açığa anlatmak-
tan daha etkili ve daha düşündürücü olduğu açıkca görülmektedir. Bun-
dan dolayı Kur'an, insanları ikna ve irşad etmek için, en etkili ifade şe-
killerinden biri olan Ta'rid sanatını yalnız, üzerinde durduğumuz ayetler-
de değil, daha pek çok ayette kullanmıştır. Bu bakımdan "Ta'rid" ko-
nusunun iyice bilinmesi, Kur'an'ın anlaşılması açısından büyük önem
taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM

- ALİ el-Carim ve Mustafa Emin, el-Belağatu'l-Vadiha, Mısır, (t.y.)
- ÂLUSÎ, Ebu'l-Fadl Şhabuddin Muhammed, Ruhul-Meanî fi Tefsiri'l-Kuran'î'l-Azîm ve's-
Seb'i'l-Mesanî, Beyrut, (t.y.)
- ATEŞ, Prof. Dr. Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara,.
- BAKİLLÂNÎ, el-Kâdi Ebu Bekr Muhammed. b. Tayyib, l'cazu'l-Kur'an, Mısır, 1370/1951.
- BEYDÂVÎ, Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, Fıvarut-Tenzil ve Esraru't-Te'vil,
İstanbul, 1314/1896.
- CASSÂS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an, Beyrut, 1405/1985.
- CURCANÎ, Âbdul-Kahir, Esraru'l-Belağa, el-Kahire, 1392/1972.
- CURCANÎ, Âbdul-Kahir, Delailu'l-İ'caz, Mısır, (t.y.).
- EBU MANSUR, Muhammed b. Ahmed el-Ezheri, Tehzibu'l-Luğa, Mısır, 1964.
- ENDELUSÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf, el-Bahru'l-Muhît, Mısır, 1328.
- GUSTAVE Le Bon, Kitleler Psikolojisi, İstanbul, 1974 (Çev. Selaheddin Dmirkan)
- İBNİ KAYYİM el-Cevziyye, l'lamu'L-Muvakkî'in, Beyrut, 1397/1977.
- İBNİ KESİR, Ebu'l-Fida İsmail, Tefsiru'l-Kur'an'î'l-Azîm, Mısır, 1388.
- İBNİ MANZUR, Lisanu'l-Arap, Beyrut, (t.y.).
- İBNİ KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, Tefsiru Garibi'l-Kur'an, Beyrut, 1398/
1398/1978.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Fereç Cmaluddin Abdurrahman b. Ali, Zadu'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr,
Beyrut, 1384/1974.
- İBNU'L-ESİR, en - Nihaye fi Caribi'l-Hadis, Kahire, 1322/1904.
- KURTUBÎ, EBU Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut,
1405/1985.
- MUHAMMED, Ebu Zehra, el-Mu'cizetü'l-Kübra el-Kur'an, Daru'l-fikri'l-Arabî, 1390/1970.
- MUHEMMED, Resid Rıza, Tefsiru'l-Menar, Mısır, 1373/1954.

- MUSTAFA, Sadık er-Rafî'i, İ'cazu'l-Kur'an ve 'l -Belağatü'n-Nebeviyye, Mısır, 1375/1956.
- RAĞİB, el-İsfahanî, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an, İstanbul, 1986.
- RAZÎ, Fahrüddin Muhammed, Mefatihü'l-Gayb, İstanbul, 1308/1890.
- SEYYİD, Ahmed el-Haşimî, Cevahirü'l-Belağa , Mısır.,
- SEYYİD, Kutup, Kur'an'da Edebî Tasvîr, Ankara , 1969 (Çev. Süleyman Ateş).
- SEYYİD, Muhammed Murteza az-Zehîdî, Tacu'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus, Mısır, 1306/1888.
- SEYYİD, Şerif el-Curcanî, et-Tarifât, İstanbul, (t.y.).
- SUBHÎ es-Salih, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1981.
- SUYUTÎ, Celalu'd-Din, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, Mısır, 1306/1888.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Cami'u'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an, Mısır, 1323/1905.
- TAHİR Ahmed ez-Zavî, Tertibü'l-Kamusi'l-Muhîr, Mısır, 1970,
- ZAMAŞŞERÎ, Muhammed b. Ömer, Esasu'l-Belağa,
- ZAMAŞŞERÎ, Muhammed b. Ömer, el-Keşşâf, Kahire, 1373/1953.
- ZERKANÎ, Muhammed Abdul-Azîm, Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an, Mısır, 1372.
- ZERKŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, 1391/1973.